

Голубєва Марія

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна

golubeva@ukma.edu.ua

Неумивако Єкатерина,

студентка освітньо-професійної програми «Психологія – 053»,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна

ye.neumyvako@ukma.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ/СТАРШОКЛАСНИЦЬ

***Анотація.** У статті розглянуто психологічні особливості формування культури мислення старшокласників/старшокласниць. Проаналізовано взаємозв'язок між культурою мислення та креативним мисленням. Розглянуто вплив воєнно-політичних подій на когнітивний розвиток українських підлітків, їхню життєстійкість та креативність. Підкреслено важливість використання сучасних педагогічних технологій та інтерактивних психологічних технік у освітньому процесі для підвищення готовності учнівства до сучасних соціальних та інформаційних викликів.*

***Ключові слова:** мислення, культура мислення, старшокласники, креативне мислення, війна, підлітки, резильєнтність.*

***Annotation.** The article examines the psychological features of the formation of a culture of thinking of high school student. The relationship between the culture of thinking and creative thinking is analysed. The influence of military-political events*

on the cognitive development of Ukrainian adolescents, their vitality and creativity are considered. The importance of using modern pedagogical technologies and interactive psychological techniques in the educational process to increase the readiness of apprenticeships for modern social and information challenges is emphasized.

Key words: *thinking, thinking culture, high school students, creative thinking, war, teenagers, resilience.*

Вступ. У сучасному світі, який визначається стрімкими змінами та викликами, освіта стає ключовим чинником формування особистості та її культури мислення. Зокрема, українське суспільство в останні роки переживає важливий період свого існування, пов'язаний із воєнно-політичними подіями. У цих умовах особливо актуально вивчення психології формування культури мислення старшокласників та старшокласниць.

Військові події, непевність та напруженість в суспільстві ставлять перед молоддю низку викликів, на які важливо реагувати свідомо та конструктивно. У цьому контексті розвиток культури мислення, яка визначається системою цінностей, критичним мисленням та здатністю до адаптації, стає необхідним чинником формування стійкої та відповідальної особистості.

Старшокласники/ці, знаходячись на перетині дитячого та дорослого віку, виявляють особливий інтерес до самовизначення та пошуку власного місця в житті. Уміння аналізувати інформацію, раціонально вибирати стратегії поведінки та вирішувати конфліктні ситуації стає важливою складовою психологічної готовності до викликів непередбачуваного майбутнього.

Мета статті – розкриття психологічних особливостей формування культури мислення старшокласників/старшокласниць.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття теми культури мислення варто розглянути терміни культури та мислення окремо. Поняття культури є багатоаспектним, відзначається значною різноманітністю визначень. Філософський словник подає загальне розуміння культури (лат. cultura –

обробка, облагородження, виховання, освіта), що визначається як сукупність всіх видів трансформаційної діяльності людини та суспільства, а також її результати [9]. Культура втілюється в матеріальних та духовних цінностях, системах символів, де накопичуються знання, цінності, творчі здібності та вміння людини, забезпечуючи їхнє соціальне наслідування. У вузькому сенсі культура представляє собою систему освіти та виховання, специфічний метод передачі досягнень людства з метою соціалізації особистості, її професійної підготовки та всебічного гармонійного розвитку [3].

Із психологічної точки зору, мислення – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях [5, с. 168].

У наукових дослідженнях зазначається про особливо важливу роль мислення: «... тільки дві якості знань учнів, такі як комплексність і повнота, базуються на таких процесах як пізнання, пам'ять, уява та мислення, тим самим вони характеризують зовнішню сторону оцінки здобутих особистістю знань. Інші чотири якості знань: усвідомленість, дійовість, системність і міцність – головним чином спираючись на мислення учнів, розкривають внутрішню сторону ефективності здобутих особистістю знань» [2].

У сучасних філософських, педагогічних і психологічних працях використовуються різні терміни, що можуть бути використані для розкриття змісту терміну «культура мислення». Зазвичай використовуються терміни «культура розумової праці, діяльності» та «стиль мислення». Ці поняття, як правило, відображають синтез якостей особистості, які узагальнено характеризують ставлення особи до навчальної діяльності. Рівень інтелектуальних, організаційно-технічних та гігієнічних аспектів визначає можливість ефективно виконувати розумову працю, зекономивши сили та час. Ці поняття об'єднують широкий спектр явищ і проблем, враховуючи як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори. Серед суб'єктивних факторів визначається рівень інтелектуальних здібностей особистості та її розумовий розвиток. Об'єктивні фактори, такі як умови праці, місце роботи, психологічне

оточення та час, знаходяться поза свідомістю, проте істотно впливають на розумову діяльність [1].

У своєму дослідженні М. Ліпман наголошував, що для формування та розвитку критичного мислення у сучасної молоді необхідне чітке розуміння того, чим воно є і чим може бути. Тому, з точки зору вченого, потрібно розрізняти істотні характеристики, ознаки та особливості критичного мислення порівняно з іншими видами мислення, знати результати та фундаментальні умови його становлення та зміцнення. Дослідник виокремлює такі визначальні аспекти критичного мислення: «критичне мислення є відповідальним, майстерним мисленням, що сприяє доброму судженню, оскільки: а) базується на критеріях; б) самокоригується; в) чутливе до контексту» [4].

Проаналізувавши наведену вище інформацію, можемо визначити, що *культура мислення* представляє собою систему цінностей, понять, уявлень та прийомів мислення, які формуються в особистості в процесі соціалізації та освітнього впливу. Так *культура мислення* визначає, як індивід розуміє світ, аналізує інформацію, вирішує проблеми та взаємодіє з навколишнім середовищем. У перехідному віці, у якому перебувають старшокласники, формування культури мислення стає ключовим етапом розвитку особистості, оскільки саме тоді відбувається переосмислення особистістю своєї ролі у суспільстві та трансформація внутрішнього світу.

Старшокласники перебувають у періоді інтенсивного розвитку, який супроводжується пошуками власної ідентичності та визначенням своєї місії в житті. Розвиток когнітивних функцій, формування моральних цінностей та здатність до критичного мислення набувають особливого значення на цьому етапі життя. Особливістю цього віку є бажання самовизначення та самореалізації, що може впливати на світогляд та формування внутрішніх паттернів мислення. Наприклад, бажання створювати власні цінності та приймати незалежні рішення може визначати той спосіб, яким формується культура мислення старшокласників/старшокласниць.

Варто зазначити, що центральним елементом в когнітивному розвитку старшокласників є формування словесно-логічного мислення. У цьому періоді вони досягають вищих рівнів абстрактного мислення та набувають здатності свідомо володіти логічними операціями, такими як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення. В юнацькому віці мислення стає більш системним і продуктивним, сприяючи організації та систематизації знань. Важливим елементом у цьому процесі є розвиток наукових гіпотез. У старшокласників/старшокласниць формується індивідуальний когнітивний стиль вирішення пізнавальних і практичних завдань, внаслідок чого розвиваються особливості індивідуального мислення [7].

Також у контексті формування культури мислення серед старшокласників, необхідно розглядати взаємозв'язок цього процесу із розвитком креативного мислення. Культура мислення, що визначається системою цінностей, підходами та методами розумової діяльності, знаходить своє відображення у здатності до творчого або ж креативного мислення.

Зазвичай, поняття креативності асоціюється із конкретною діяльністю або когнітивними процесами. Відповідно, креативне мислення може бути визначене як здатність реагувати на проблеми, пов'язані з невідомістю знань, визначення труднощів, утворення гіпотез та прийняття ухвалень. Також розглядається креативне мислення як сукупність різноманітних здібностей, що можуть бути виражені в індивідуальності. Існує думка, що креативне мислення – це творче мислення, у якому особа шукає оригінальні рішення, вміє підходити до вирішення проблеми інноваційно, розпізнає нові виклики, висловлює ідеї, демонструє нетрадиційний спосіб мислення, швидко розв'язує проблемні ситуації, має гнучкість, швидкість, легкість, оригінальність мислення та високорозвинуту інтуїцію [6].

Концепція креативності ґрунтується на теоретичній моделі структури інтелекту Дж. Гілфорда, у якій центральним елементом є розрізнення між конвергентним та дивергентним типами мислення. За Дж. Гілфордом,

креативність має своєю основою операції дивергенції, перетворення та імплікації. Цей науковець виділяє шість параметрів креативності:

- здатність до виявлення і постановки проблеми;
- здатність до генерування значної кількості ідей;
- гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї;
- оригінальність – здатність відповідати на подразники нестандартно;
- здатність удосконалювати об'єкт, додаючи деталі;
- здатність розв'язувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу [3].

Таким чином, взаємодія культури мислення та креативності стає важливим аспектом в психологічному та педагогічному супроводі старшокласників, сприяючи їхньому всебічному розвитку та підготовці до викликів сучасного суспільства.

У своєму дослідженні С. Дмитрієва зазначає, що «розвиток творчих здібностей старшокласників є складним процесом, який можна прискорити за допомогою впровадження у навчання та виховання інноваційних технологій» [3]. Далі продовжує ця ж авторка: «Розвиток креативності має бути повноправним компонентом навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, оскільки головною ідеєю відродження нашого суспільства є розкріпачення його творчого потенціалу і вихід на новий, вищий щабель економічного і соціального розвитку. Втілення цієї ідеї у життя значною мірою залежить від організації педагогічного процесу у школі» [3].

Як бачимо, одним із ключових аспектів формування культури мислення у старшокласників є застосування творчих методик. Використання нестандартних завдань, що спонукають учнів до аналізу, синтезу та вирішення проблем, сприяє розвитку їхньої креативності та критичного мислення. Задачі, які передбачають вирішення реальних проблем чи стимулюють уяву, допомагають учням розвивати гнучкість та оригінальність у розв'язанні задач.

Проблема життєстійкості, або резильєнтності, є центральною у дослідженнях психологічного благополуччя підлітків, зокрема старшокласників та старшокласниць. Резильєнтність тлумачиться як здатність протистояти

загрозам та швидко відновлюватися. У контексті війни, яку переживають українські підлітки, ця здатність є особливо важливою. Підлітковий вік є критичним періодом для формування життєстійкості, оскільки саме в цей час особистість стикається з численними викликами, що можуть стати випробуванням для її психологічної стійкості [8].

Згідно з результатами дослідження, проведеного О. Столярчуком в квітні 2022 року, психологічний стан українських підлітків значно погіршився через війну [8]. Підлітки, які перебувають у зоні бойових дій або окупації, входять до групи ризику щодо адаптативних порушень. Навіть ті, хто знаходиться у відносно безпечних умовах, демонструють значні стресові реакції. Хронічна втома та почуття безсилля є частими супутниками навчання в умовах війни.

Формування культури мислення старшокласників/старшокласниць в умовах війни є складним та багатограним процесом, що вимагає врахування психологічних, соціальних, педагогічних та інших чинників. Освітні та психологічні інтервенції мають бути спрямовані на зміцнення внутрішніх ресурсів молоді, що дозволить їй долати труднощі та розвивати стійкість до зовнішніх загроз.

Використання сучасних педагогічних технологій та інтерактивних психологічних технік є необхідним компонентом формування культури мислення. Застосування відповідних програм та онлайн-ресурсів може стимулювати креативний підхід до вирішення завдань із процесу формування культури мислення, а також розвивати комп'ютерну грамотність та інформаційну культуру старшокласників. Такий підхід до формування культури мислення є ключовим елементом готовності українських учнів/учениць до ефективної роботи в умовах інформаційної війни. Наразі важливою стає не лише кількість знань, але й критичний та креативний характер мислення.

Висновки. Культура мислення старшокласників та старшокласниць є одним із ключових елементів формування особистості та готовності до подальших життєвих викликів.

В умовах сучасної війни в Україні, де інформаційна боротьба та нестабільність стали невід'ємною частиною життя, формування культури мислення учнівства стає необхідним завданням.

Стрес, невизначеність та постійна зміна обставин роблять важливим виховання в учнів/учениць старших класів не лише конкретних знань, але й навичок аналізу, синтезу, критичного осмислення інформації. В умовах інформаційної війни, культура мислення стає не тільки важливим чинником формування особистості, а й засобом захисту від маніпуляцій ворога та сприяє збереженню психічної стійкості.

Наше дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могилянська академія» «Психологічні умови та механізми функціонування особистості в реаліях сучасного українського суспільства». Реєстраційний номер в УкрІНТЕІ:0121U114361. Науковий керівник – проф. В. М. Чернобровкін.

Список використаних джерел

1. Голубєва М. О. Педагогічна система реалізації поняття «культура мислення». *Наукові записки НаУКМА: Політологія. Соціологія.* 1999. Т. 7. С. 75-77.
2. Гузь В., Павленко А. Співвідношення екологічної культури і мислення у природничо-науковій освіті старшокласників. Освітнє середовище як методична проблема. *Збірник наукових праць : Зб. матеріалів Всеукраїнська науково-практична конференція.* Херсон, 2006. С. 192.
3. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості творчих здібностей старшокласників. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України.* 2014. № 5(122). С. 126-130.
4. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів.* 2006. № 27. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/999/> (дата звернення: 29.01.2024).

5. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. - Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.

6. Передій О. Розвиток креативного мислення старшокласників як пріоритетний напрямок діяльності сучасної української школи. *Science and Education*, Одеса. 2018. № 11-12. С. 16-24. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=NiO_2018_11-12_5 (дата звернення: 29.01.2024).

7. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 2009. 360 с.

8. Столярчук О. А. Навчання та психоемоційний стан українських підлітків в умовах війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. № 1. С. 115–120. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.22> (дата звернення: 29.01.2024).

9. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 600 с.